

"איבודתן נעשה, קיימו נשמע"

עיון במדרשים

פתיחה
מדרשים
סיכום קריאת המדרשים
תוכן המדרשים
מבנה המדרשים
השוואה בין המדרשים
משמעות המדרשים
שמות רבה
פסיקתא דרב כהנא
אגדת בראשית

פתיחה

אמירת "נעשה ונשמע" נחשבה בעיני חז"ל, כאמירה בעלת משמעות רבה ביותר (ויקרא רבה כז):

ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע:
(שמות כד, ז)

אמר ר' לוי כל פעולות טובות ונחמות שהקב"ה עתיד לעשות עם ישראל אינם אלא בשביל פועה שפעיתם לפני בסיני ואמרתם (שמות כד) "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע".

צמד מילים אלו שאמרו ישראל למשה כתגובה לקריאתו את ספר הברית עורר התפעלות רבה שיש לעמוד על טיבה¹.

ננסה לעמוד על טיבה של השמיעה בעזרת ניתוחם של מספר מדרשים המסבירים בעזרת משל את המשמעות של השמירה על ה'נשמע' לאחר איבוד ה'נעשה' בחטא העגל.

ניתוח המשלים יוביל אותנו למסקנה כי כל המדרשים יוצאים מנקודת מוצא אחת, וכי כל מדרש מפתח נקודה זו לעולם מחשבתי מלא, עשיר וייחודי.

למסקנה זו יש השלכות נרחבות בתפיסתנו את לימוד המדרשים. העולם האגדתי, בנוי במובנים רבים כמו העולם ההלכתי – בתי המדרש של חז"ל הכילו בצד הלימוד ההלכתי, לימוד מדרש מעמיק. כשם שהעולם ההלכתי הינו עולם מתפתח – בו תלמידים לומדים דברי רבותיהם, ועל גבי המסורת שנאמרה מדור לדור מוסיפים ביאור והרחבה, כך יש לתפוס את העולם המדרשי². מסורות של אגדה נלמדו בבתי המדרש של חז"ל כמקורות ברי סמכא שנאמרו מפי ראשונים, כסמכותם של מקורות ראשוניים בעולם ההלכתי (כמשניות, ברייתות וכד').

¹ מה היחס בין שתי פעולות אלו, ומה הוא הגורם להתפעלות רבה כל כך מתשובתם של ישראל?

חז"ל (שבת פח ע"א) מסבירים כי הקדמת ה'נעשה' ל'נשמע' עוררה את ההתפעלות הגדולה – דרש רבי סימאי: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, באו ששים ריבוא של מלאכי השרת, לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. וכיון שחטאו ישראל, ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה, ופירקום...

אמר רבי אלעזר: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה להן: מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו? דכתיב "ברכו ה' מלאכיו גברי כח עשי דברו לשמע בקול דברו", ברישא עשי, והדר לשמע.

ישנם מדרשים נוספים בחז"ל הדנים במושגים אלו, חלקם דורשים לשבח את ישראל מהסיבה האמורה ומסיבות נוספות. מאידך, ישנם מדרשי חז"ל המבקרים אמירה זו של בני ישראל.

² עיין בהרחבה בהקדמות של מירסקי לספרו מדרש תנאים לבראשית, בהוצאת מוסד הרב קוק.

”איבדתן נעשה, קיימו נשמע”

לימוד של מקורות אלו, שהיה בבחינת אור גדול – יסודות רוחניים רבי משמעות, הוביל להבנות שונות המהוות פירוט והרחבה של האורות הגדולים, שכללו את המשמעויות השונות.

נביא תחילה שלושה מדרשים, נשווה את פרטיהם בטבלה המצורפת, ולאחר מכן נעמוד על הלימוד שכל אחד מהם בא ללמדנו.

יש לציין כי בכל המדרשים שנביא להלן, מתחילה אין יתרון לאחד המושגים – ’נעשה’ או ’נשמע’ – על חברו. היתרון הישיר שיש ל’נשמע’ הוא רק בכך שהוא המושג שנשאר ולא הלך לאיבוד.

ייתכן ויתרון נוסף יתברר בדיעבד. כלומר, למרות שבתחילה חשבנו ששני המושגים שווים, מתברר לאחר מעשה כי לאחד מהם יש משמעות, המונעת ממנו ללכת לאיבוד.

מדרשים

א. ד”א שמעו דבר ה’

משל למלך שאמר לעבדיו שמרו לי ב’ כוסות הללו והיה דיאטריטא,

א”ל הוי זהיר בהם

עד שהוא נכנס לפלטין

היה עגל אחד שרוי על פתח הפלטין נגח העבד ונשבר אחד מהם,

והיה העבד עומד ומרתית לפני המלך

אמר לו למה מרתית

אמר שנגחני עגל ושבר אחד משני הכוסות,

א”ל המלך א”כ דע והזהר בשני

כך אמר הקב”ה שני כוסות מזגתם בסיני נעשה ונשמע

שברתם נעשה עשיתם לפני עגל

הזהרו בנשמע,

הוי ”שמעו דבר ה’ בית יעקב”.

(שמות רבה פרשה כז, ט)

ב. אי"ר לוי

למטרונה שהכניסה למלך שני הדסים
ואיבדה אחד מהם
והיתה מצירה עליו,
אמר לה המלך שימרי את זה כילו ששמרת את שניהם,
כך כיון שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו "כל אשר דבר י"י נעשה ונשמע"
(שמות כד, ז),
איבדו את נעשה, עשו להם עגל מסכה (שמות לב, ח),
אמי להם הקי שמרו את נשמע כילו ששמרת' שניהם.

(פסיקתא דרב כהנא, פרשה יד)

ג. ד"א שמעו דבר ה'

כפרתם בעשיה, קיימו את השמיעה,
משל למלך שארש אשה בת אבות,
ואמר לשושבינה מה היא מכנסת לי,
אמר לו שתי מרגליות מעולות, שאין להם דמים,
וראה אותן משנטלה,
הלכה למרחץ ואיבדה אחת,
והיתה מתביישת לבא אצל בעלה,
שמע המלך ואמר לה אבדת אחת שמרי את השניה, ואין כלום רע,
כך כשעמדו ישראל על הר סיני לקבל את התורה,
הכניסו להקדוש ברוך הוא עשייה ושמיעה, שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה
ונשמע (שמות כד, ז), אמר הקב"ה איבדתן נעשה, קיימו נשמע, שמעו דבר ה'.

(אגדת בראשית (בובר), פרק עד)

סיכום קריאת המדרשים

קריאה ראשונה של המדרשים מעלה כי הם קרובים אחד לשני. קירבה זו באה לידי ביטוי בתוכן ובמבנה.

תוכן המדרשים

תוכנם הכללי של המדרשים אחד הוא: בני ישראל איבדו את מימד העשייה בחטא העגל וכעת עליהם להתרכז במימד השמיעה שנותר. אמירה זו היא בעלת שני פנים – ראשית, היא נחמה לבני ישראל על חטאם. בנוסף אמירה זו משדרת תשובה ותיקון. לאחר האיבוד של העשייה יש להתמקד במימד שנשאר מאחר וממנו תצמח ישועה.

מבנה המדרשים

המדרשים בנויים במתכונת דומה ביותר:

- א. הרקע למקרה
- ב. תיאור שני החפצים
- ג. איבוד אחד החפצים
- ד. תגובת המאבד
- ה. נחמת המלך
- ו. הנמשל

השוואה בין המדרשים

עיון נוסף במדרשים המשווה ביניהם באופן מדוקדק מגלה כי ישנם לא מעט הבדלים בין המדרשים, הן בתוכנם והן במבנה הפנימי שלהם. עיון בפרטי המבנה של המדרשים יבליט את השוני ביניהם ויאפשר הבנה מעמיקה לתוכן אותו כל מדרש בא ללמדנו. ההשוואה בין המדרשים תיעשה על פי מתכונת המבנה שבתחילה נראה לנו כבסיס הזהה בין המדרשים.

3. אגדת בראשית	2. פסיקתא דרב כהנא	1. שמות רבה	
מלך - ארוסה - שושבין	מלך - מטרונה	מלך – עבד	דגם היסוד ³
מרגליות	הדסים	כוסות	החפצים
המלך	המטרונה	המלך	היזום
האשה	המטרונה	המלך	הנותן
האשה	המטרונה	העבד – על-ידי העגל	המאבד
איבוד במרחץ	איבוד	נגיחת העגל	אופן האיבוד
מתביישת	מצירה	מרתת	תגובת המאבד
אבדת אחת שמרי את השניה, ואין כלום רע	שימרי את זה כילו ששמרת את שניהם	אם כן, דע והזהר בשני	תגובת המלך
איבדתן נעשה, קיימו נשמע, שמעו דבר ה'.	שמרו את נשמע כילו ששמרתם שניהם.	שברתם נעשה... הזהרו בנשמע.	תגובת הקב"ה

מתוך השוואה זו ניתן לראות כי בכל משל יש סדר והגיון פנימי, וכי הפרטים השונים משלימים ונובעים מתוך מסגרת המשל ודגם היסוד המוצע בו. ניתן לראות כי כל משל מפתח את המסר הכללי – הזהה בכל המשלים – לכיוון אחר.

³ על משמעותו של דגם היסוד עיין במדרש אגדה, יונה פרנקל הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

”איבדתן נעשה, קיימו נשמע”

הבדלים אלו ניכרים גם מתוך הנמשל, שהוא המסר של הקב"ה לבני ישראל בסוף כל דרשה, אך הוא מובלט ומודגש מתוך שונות המשלים.

משמעות המדרשים

משמעותם של המדרשים מתבררת מתוך ההשוואה בפרטים המרכיבים את המשלים השונים. הנחת היסוד בניתוחנו את המדרשים היא, כי חיבורם של הפרטים השונים מאפשר את הבנת העומק של כל מדרש ומדרש.

שמות רבה

דגם היסוד במדרש זה הינו יחסים שבין עבד למלכו. יוצא אם כן, כי אווירת הרקע למשל היא יחסי שלטון ושררה. המלך הוא השליט, והעבד צריך למלא את כל מבוקשו על הצד הטוב ביותר. כל מצווה צריכה להיעשות בהקפדה יתירה ועל הצד טוב ביותר.

כך יש להבין את תגובתו של הקב"ה במשל זה: "שני כוסות מזגתם בסיני נעשה ונשמע, שברתם נעשה עשיתם לפני עגל הזהרו בנשמע" – תגובה שאינה משתקפת במשל שבמדרש. במשל, העבד כביכול אינו אשם, שכן העגל הוא זה שנגח וגרם לשבירת הכוס. אולם, נראה כי יש לומר שהמלך מאשים את העבד באבדן הכוס, העבד היה צריך לדעת את סכנת העגל ולהיזהר ממנו. נראה, כי גם העבד מבין זאת, ולכן תגובתו היתה שהיה "עומד ומרתית לפני המלך". המלך מסר לו גביעים לשמור עליהם, והוא גרם לאובדן של אחד מהם, תגובתו הצפויה היא פחד מתגובת המלך לנוכח הכישלון בקיום צו המלך.

תשובת המלך לעבד חורגת מן האווירה ששררה במשל עד שלב זה. תשובת המלך חדה וברורה 'אם כן דע והיזהר בשני'. מדברים אלו נלמד כי אף שהיחסים הבסיסיים הם מלך-עבד, וישנה תלות של העבד במלך, הרי שהמלך חפץ בעבד. לכן, המלך לא מענישו בעוון שבירת הכוס האחת ומזהירו מפני שבירת הכוס השניה. באזהרה זו מביע המלך את אמונו המוחלט בעבדו למרות הכישלון האחד, ומאפשר לו להמשיך בתפקידו.

משמעות הנמשל לפי האמור היא, שהכוח לומר "נעשה ונשמע" ניתן לבני ישראל מאת מלכו של עולם. הקב"ה חפץ בבני ישראל, ולכן על אף כישלונם, כביכול,

במילוי משימה אחת, הם מצווים בקיום משימתם השניה. הקב"ה ממשיך לתת אמון מוחלט בישראל במילוי משימתם זו.

פסיקתא דרב כהנא

דגם היסוד במדרש שבפסיקתא הינו יחסים שבין מלך ומטרונה. אווירת הרקע במשל זה היא יחסים של אהבה והערכה הדדית. אמנם ברור כי המלך הוא הדמות הדומיננטית והשלטת, אך גם למטרונה יש מעמד וחשיבות, כיאה למטרונה של המלך. מעמד זה גורם לה לרצות את המלך, מפאת חשיבותו, אך הוא גם המעניק לה את היכולת לתת למלך משהו משלה.

תגובתו של הקב"ה במשל זה – "שמרו את נשמע כילו ששמרתם שניהם". תגובתו זו תואמת באופן מלא את האמור במשל. במשל זה המטרונה היא היוזמת של נתינת ההדסים למלך, ולכן תגובהת לאיבוד אחד ההדסים היא תגובת צער על חוסר היכולת שלה לממש את רצונה המלא לכבוד המלך. תגובת המלך, אף היא תואמת את מסגרת המשל – המלך מנחם את המטרונה ואומר לה כי אם תשמור על הנותר, מבחינתו יהיה זה כאילו שמרה על שניהם. המלך, כביכול, לא ציפה לשום דבר, ולכן כל מה שהוא מקבל נחשב מבחינתו לרצונה של המטרונה לרצותו. משמעות הנמשל לפי הסברנו זה יהיה, כי אמירת "נעשה ונשמע" נעשתה מתוך בחירה חופשית מלאה של ישראל, ועל אף הצער על החיסרון במימוש מלא של רצון ישראל, ניתן למלא את חסרון העשייה מכוח השמיעה המיוחד של ישראל.

אגדת בראשית

דגם היסוד במדרש שבאגדת בראשית הינו יחסים שבין מלך לארוסתו. אווירת הרקע במשל זה מורכבת משני פנים – מצד אחד, אהבה והשתוקקות, ואילו מצד שני, תלות וחוסר שוויון. האשה היא ארוסתו של המלך, ולא מלכה בפני עצמה. כיוון שכך יש לה תלות מוחלטת במלך. מאידך, המלך חשק בה ולכן בחר בה להיות לו לאשה.

יוצא אם כן, כי מדרש זה הוא מעין מיצוע בין שני המדרשים הקודמים. מצד אחד, המלך הוא היוזם והמבקש, מצד שני האשה המאורסת היא זו המכניסה למלך מרגליות מעולות משלה. המרגליות אבדו לאשה, עוד בטרם נתנה אותם למלך, בהיותה במרחץ, שם התכוננה לקראת בואה אל המלך. התגובה המתבקשת לאירוע זה, בו המלכה לא מצליחה למלא את בקשת מלכה למרות מאמציה הרבים, היא

”איבדתן נעשה, קיימו נשמע”

בושה. תגובת המלך במדרש זה היא עניינית – אמנם אי אפשר למלא את חסרונה של המרגלית שאבדה, אבל את רצוני – לקבל מתנה ממך ניתן למלא. תגובתו של הקב”ה במשל זה – ”איבדתן נעשה, קיימו נשמע”. גם במדרש זה תגובתו של הקב”ה תואמת את המסופר במשל. משמעות הנמשל תהיה, כי הקב”ה חפץ בנכונותם המלאה של ישראל לעשות ולשמוע את התורה. בתחילה חשבנו כי לכל אחד מהמרכיבים האלו יש משמעות בפני עצמו. מדברי המלך ”שמרי את השניה, ואין כלום רע”, מתברר כי העיקר מצד הקב”ה הוא הרצון והנכונות⁴, אלא, שרצון מלא חייב להיות בר מימוש. מימוש השמיעה יוביל למילוי רצונו של הקב”ה, למרות החוסר והבעייתיות שליוו את העשייה. כלומר, אמנם העשייה לא היתה כלילת השלמות, אבל הרצון העז למילוי רצונו של הקב”ה יוביל בסופו של דבר גם לתוצאות הרצויות.

⁴ ייתכן וגם המרגליות הטובות שאין להם דמים רומזות לכך שבסופו של דבר ערכם וכמותם של המרגליות אינו הגורם הדומיננטי במתנת האשה. הנכונות המלווה בעשייה היא הגורם העיקרי ברצון המלך לקבל מתנה מהאשה.